
Zdenko Čepič

Nekaj stopinj revolucije v pluralni dobi Osvobodilne fronte

Revolucija, ki ji je mogoče glede na njen cilj dati oznako socialistična, glede na organizatorje, usmerjevalce in voditelje pa komunistična, je bila v Jugoslaviji in v Sloveniji izvedena v času druge svetovne vojne v okviru in pogojih narodno-osvobodilnega boja in neposredno po koncu vojne s poseganjem in spreminjanjem lastniških odnosov in sestave. V času vojne je potekala kot politična revolucija, v kateri so osvobodilne sile, zlasti pa njihov vodilni del, komunisti, osvojile politično oblast in jo uporabile na ekonomskem in lastniškem področju. Nekaj let manj kot sto, odkar sta Karl Marx in Friedrich Engels v Manifestu komunistične partije zapisala temeljno postavko socialistične, proletarske revolucije, namreč da je prvi korak v revoluciji ta, da se proletariat povzpne v vladajoči razred, dobi politično oblast, ki jo nato uporabi za to, da buržoaziji korak za korakom iztrga ves kapital, je bil ta 'model' uporabljen v izvedbi socialistične revolucije v Jugoslaviji in v Sloveniji.

Revolucija pri nas se je sprožila kot del evropskega dogajanja med napadalno vojno držav fašistične osi proti Jugoslaviji in v tem okviru se je razvijala zraščena z oboroženim bojem proti okupatorjem.¹ Narodnoosvobodilna vojna, po svoji vsebini vojna za osvoboditev in nacionalno ohranitev, je bila obenem tudi boj za družbene spremembe. To je bila revolucija, ki ji je boj proti okupatorju pomenil okvir in možnost izvedbe, hkrati pa ji je določal dinamiko. Čeprav je bila to predvsem vojna za osvoboditev okupirane države, pa je imela osvobodilna vojna že od vsega začetka tudi značilnosti revolucije s socialnimi cilji, kajti "smešno bi bilo pomisliti, da daje celokupno človeštvo vse te strahotne žrtve samo za obnovo starega sistema."²

Izvajanje revolucije se je v času osvobodilne vojne kazalo kot zamenjava oblasti, to je na področju sprememb pravnega reda, v obliki nove oblasti z njenimi novimi nosilci in v zamenjavi državnih organov in sistema državnega organizma, ne pa na področju sprememb družbenega reda.³ Politični dosežki narodnoosvobodilnega boja - zamenjava oblasti - sami po sebi še niso pomenili novega družbenega reda. Kljub deklarativno poudarjanemu osvobodilnemu namenu boja pa je vrsta pojavov kazala tudi na njegovo spreminjanje. Spremembe na ekonomskem področju, takšne ki bi imele značaj spreminjanja družbenoekonomskega reda, so bile omejene oziroma prikrite z narodnoosvobodilnim namenom tega spreminjanja. Spreminjanje družbenoekonomskih odnosov se je kazalo kot organizirana dejavnost nove oblasti proti tistim, ki so sodelovali z okupatorjem. To njihovo sodelovanje je imelo v resnici razredne razloge, namreč ohranitev svojega položaja, ki sta ga

¹ Janko Pleterski: Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojavov antikomunizma. Slovenski upor 1991: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani, str. 215.

² Delo, organ Centralnega odbora Komunistične partije Slovenije, avgust 1941, št. 2; (ponatis, Ljubljana 1947, str. 54); E. Kardelj: *Veliki boj svobodoljubnih narodov proti fašističnim razbojnikom*.

³ Makso Šnuderl: Dve deklarativni normi naše ustave. Zbornik znanstvenih razprav, XXIII, 1950, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, str. 197.

označevala "dva bogova reakcije: profit in oblast".⁴ Poseganje v zasebno lastnino in njeno spreminjanje tako ni bilo prvenstveno na razredni osnovi, marveč na patriotski, osvobodilni. Ukrep, s katerimi je nova oblast posegala v lastnino, so bili kazni za sodelovanje z okupatorjem proti narodnoosvobodilnemu gibanju, zato je mogoče to razlaščenje imenovati patriotska nacionalizacija. Osnovni način poseganja v zasebno lastnino in izvajanja 'ekspropriacije ekspropriatorjev' je bila zaplemba (konfiskacija).

Med vojno se ni v večjem obsegu reševalo vprašanje spreminjanja družbenega reda in ekonomskih oziroma lastninskih odnosov. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je to večkrat jasno razglasilo. Najbolj znana je t.i. izjava Tito-Ribar, ki jo je februarja 1943 (med četrto sovražno ofenzivo na Neretvi) izdal Vrhovni štab NOV in POJ (kot vrhovni komandant podpisal Josip Broz-Tito) in AVNOJ, tedaj še vrhovni politični organ narodnoosvobodilnega gibanja (zanj podpisal dr. Ivan Ribar), z namenom zavrniti "klevete in lažniva poročila o narodnoosvobodilnem gibanju in njegovih ciljih". V tej izjavi je bilo glede ciljev narodnoosvobodilnega boja zapisano, da so ti v izbojevanju neodvisnosti in demokratičnih pravic. Posebej je bila v izjavi zajamčena nedotakljivost zasebne lastnine in popolna možnost samoiniciative v gospodarskem življenju.⁵ Ko je to izjavo nekaj mesecev kasneje komentiral v Ljudski pravici Edvard Kardelj, je zapisal, da je to pravilna pot k dosegu glavnega cilja osvobodilne vojne - osvoboditve in združitve slovenskega naroda - vendar pa je hkrati poudaril, da se komunisti ne odrekajo svojega končnega cilja,⁶ kar je bilo lahko razumeti le kot izvedbo popolne socialistične revolucije, vključujoč tudi spremembe na področju lastninskih odnosov oziroma spremembo družbenega reda.

Komunisti so se torej jasno opredelili za nujnost družbenih sprememb, vendar pa narodnoosvobodilno gibanje pod njihovim organizacijskim in političnim vodstvom ni postavilo za svoj neposredni cilj radikalno spreminjanje družbenih odnosov. V okviru NOB se je socialistična revolucija kazala kot revolucija na političnem področju, kot proces zamenjevanja civilne okupatorjeve oblasti in uprave oziroma upravnega aparata jugoslovanske države, kolikor ga je posamezni okupator vključil v svoj sistem civilne oblasti.⁷ Boj proti okupatorjem in njegovi oblasti je bil tako tudi boj proti predvojni oblasti, torej je imel značaj revolucije.

* * *

O zamenjavi oblasti v Jugoslaviji, torej o revoluciji, je spregovoril Josip Broz Tito že konec aprila 1941 na prvem plenumu CK KPJ, sklicanem po okupaciji in razkosanju jugoslovanske države. Poleg odločitve o upor, je bil govor tudi o njegovem značaju. Tito je ocenjeval, da so ljudje ogorčeni nad kraljem in vlado, ki je slabo organizirala obrambo države in nato pobegnila iz nje, še bolj pa nad tistimi, ki

⁴ Ljudska pravica 1. 2. 1943, št. 2; Boris Kidrič: *Za enotnost delavskega razreda Slovenije*.

⁵ Slovenski poročevalec, 17. 2. 1943, št. 3. Izjava je bila v Sloveniji objavljena 9 dni po njenem podpisu. Za NOG v Sloveniji je izjava imela očitno velik pomen, saj so jo skupaj s Temelnjimi točkami OF na letakih lepili po Ljubljani julija 1943. Makso Šnuderl: *Dnevnik 1941-1945*. 1, V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 529-530.

⁶ Ljudska pravica, maj 1943; ponatis. Ljubljana 1946, str. 51.

⁷ Italijanski okupator je v t.i. Ljubljanski pokrajini le malo spremenil dotedanjo upravno razdelitev, na čelu občin pa so v veliki večini ostali dotedanji župani. Ti so morali januarja 1942 priseči zvestobo italijanskemu kralju. Le redko pa je postavil izredne komisarje, ki so bili Italijani. Nemški okupator je zamenjal vse slovenske župane z Nemci, ali rajhovskimi ali domačimi folksdojčerji. Oba okupatorja sta jugoslovanske občinske odbore razpustila.

z okupatorjem sodelujejo. Menil je, da mora biti vstaja proti okupatorjem povezana z bojem proti tem in da je treba rušiti staro civilno oblast in namesto nje ustvarjati novo. Dejal je, da je treba izdati vse ukrepe za prevzem oblasti, da je buržoazija ne bo nikdar več prevzela in da se bo vstaja proti okupatorjem razvijala tako, "da to ne bo nikakršna buržoazna revolucija, temveč da bodo delovne množice prišle neposredno do oblasti."⁸ Napovedal je boj Simovičevi vladi, ki je odšla iz domovine in "ker je prešla pod okrilje Anglije v upanju, da bodo s pomočjo angleškega imperializma vzpostavljene stare razmere... Odločno pa se bodo" - po oceni Tita narodi Jugoslavije - "bojevali seveda proti celotni kapitalistični kliki, ki je ostala v državi in zdaj s pomočjo okupatorjev skuša vzpostaviti ljudstvu osovraženi fašistični red." V predstavitvi političnih izhodišč KPJ je povedal tudi, da je treba iskati povezavo s pristaši nekdanjih meščanskih političnih strank, "ki so se pripravljene pod vodstvom Kompartije bojevati proti okupatorju in vsemu, kar je povzročilo narodom Jugoslavije današnje trpljenje in zlo." To je razumel kot *današnja etapo boja*,⁹ ki jo je preciziral v poročilu, poslanem Kominterni o pogovorih o sodelovanju z Narodno seljačko stranko dr. Dragoljuba Jovanovića. Dejansko se v tem kaže razumevanje vodstva KPJ o namenu boja: "Skupen boj proti okupatorju, skupen boj za sovjetsko oblast in zvezo s Sovjetsko zvezo, skupen boj proti angleškim agentom in poskusom za obnovo starega reda."¹⁰

S tem je Tito postavil cilje revolucije, izvajane v pogojih boja proti okupatorjem. Izhajal je iz dejstva, da so mnogi predstavniki jugoslovanske kraljeve oblasti, zlasti policijski aparat v Srbiji in Beogradu, začeli prostovoljno sodelovati z okupatorjem in so zagrešili izdajo države in njenih državljanov.

Na 'izdajalsko' gospodo je bila naperjena tudi ena točk programa OF, ki jih je ta izdala pod imenom Gesla našega osvobodilnega boja junija 1941 v še t.i. protimperialistični dobi, pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo. OF je takrat postavila, da se brez boja proti *izdajalski 'lastni' kapitalistični gospodi* zatirani narod ne more osvoboditi.¹¹ Kljub temu da je bilo z njo jasno izraženo razredno razumevanje osvobodilnega boja, saj so ga naperili proti *kapitalistični gospodi*, pa je šlo vseeno pri tem predvsem za narodno osvobodilno zahtevo. Jasno je bilo namreč povedano, proti kateri 'gospodi' je boj nujen. To je bila *izdajalska* gospoda. Pri tem je imel avtor programa OF najbrž v mislih točno določeno 'gospodo'. S tem pa so bili bržkone mišljeni predvojni politiki - "predstavniki slovenskega naroda" - ki so okupatorju izrekli vdanost in zahvalo "za plemenite in posebne ukrepe", kar so storili na primer ob priključitvi slovenskega ozemlja, okupiranega od italijanske vojske, h Kraljevini Italiji v začetku maja 1941,¹² oziroma, ko so se člani italijanske konzulte, v kateri so sodelovali tudi najvišji predstavniki političnega in gospodarskega življenja nekdanje Dravske banovine, šli na lastno željo 'pokloniti' Mussoliniju za to. Na neki način pa je takšno razmišljanje že napovedovalo, da se jim zaradi tovrstnega sodelovanja z okupatorjem, ki naj bi

⁸ Vladimir Dedijer: Tito, prispevki k življenjepisu. Ljubljana 1972, str. 383-384.

⁹ Josip Broz Tito: Zbrana dela, knjiga 7. Ljubljana 1981, str. 20, 30; *Posvetovanje Komunistične partije Jugoslavije*.

¹⁰ Prav tam, str. 41.

¹¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, Ljubljana 1962, dok. 10, str. 43 (dalje DLR I/10); *Gesla našega osvobodilnega boja*. Avtor je Boris Kidrič, verjetno pa so bila sprejeta na I. zasedanju Vrhovnega plenuma OF 15. 6. 1941, objavljeno v Slovenskem poročevalcu 22. 6. 1941.

¹² Slovenec, 6. 5. 1941, št. 106a.

bilo po mnenju avtorja Gesel izdaja narodnih interesov, vzame pravica biti narodov predstavnik oziroma je bila napovedana njihova zamenjava. S tem je bil predstavljen način za izvajanje revolucije oziroma družbenih sprememb. Te so neposredno povezovali z bojem proti okupatorjem, kajti v vodstvu KPS so bili prepričani, da bo meščanstvo zaradi svojih razrednih interesov sodelovalo z okupatorjem, ter da bo boj proti tem hkrati tudi boj proti "izdajalski 'lastni' kapitalistični gospodi".

Koga so v vodstvu OF smatrali za 'izdajalsko kapitalistično gospodo' oziroma za 'reakcionarno buržoazijo', je razkril Boris Kidrič dva meseca kasneje, ko je zapisal, da Osvobodilna fronta slovenskega naroda ni razredno gibanje, marveč široko osvobodilno gibanje, ki je zajelo najrazličnejše sloje, razrede in poklice. Kljub takšni širini pa je opozoril, da to ne pomeni izgube razrednega momenta v narodnoosvobodilnem gibanju, kar je utemeljil, da je šele enotnost slovenskega proletariata v njegovi skupni akciji z malomeščanskimi plastmi dala OF trdnost, ter da so prav "najreakcionarnejši deli slovenske buržoazije znova izdajalsko pljunili na slovenske narodne interese". Navedel je tiste pojave, ki jih je smatral za pljunek na slovenske narodne interese: sodelovanje v sosvetu ljubljanske pokrajine, "ki mu daje ton izdajalska vloga Natlačena", predvsem pa "reakcionarni klerikalni krogi zbrani v Slovenski legiji in Prebujeni Sloveniji." Ti so po njegovem mnenju bili 'prva violina' v izdajstvu. Kot reakcionarno buržoazijo pa je označil tudi 'nacionalne', to je liberalne kroge, čeprav se "odevajo v plašč skrajnega socialnega 'radikalizma'".¹³ Pri tem je najbrž mislil na skupino Stara pravda, ki je bila tedaj sicer še vključena v OF.

Na 'izdajalsko kapitalistično gospodo' je bilo prej kot slej mišljeno tudi v Odloku o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev, ki ga je izdal IOOF oziroma kot oblastni organ Slovenski narodnoosvobodilni odbor septembra 1941. Za izdajalce, za katere je predvidel tudi kazni, so v njem poleg denunciantov in tistih, ki so neposredno ali posredno stopili v stik z okupatorjem "zaradi uničenja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti" slovenskega naroda, označili tudi tiste, ki so "zaradi svoje ali sebične *skupinske koristi* (podčrtal Z.Č.) zbirali in odvajali narodne sile".¹⁴ S *skupinsko koristjo* je bila najbrž mišljena razredna opredelitev. Kot kazen za takšno ravnanje je bilo predvideno tudi zaseženje imovine "odpadnika" in tistih, ki "se družijo ali sodelujejo z okupatorjem na način, da nudi okupatorjem možnost, sklicevati se na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda." S tem pa so bili mišljeni vsi nekdanji 'narodni predstavniki', ki so sodelovali z okupatorjem.

Poleg tega, da so na osnovi tega odloka bili 'justificirani' okupatorjevi sodelavci, med njimi tudi najvišji predstavnik predvojne politične oblasti v Sloveniji nekdanji ban dr. Marko Natlačen, in nikakor v praksi ni bil 'opereten', kot je sicer odloke SNOO označil Kardelj, pa je bil v tem odloku prvič v celotnem jugoslovanskem narodnoosvobodilnem boju uveden poseg v zasebno lastnino kot dopolnilna kazen za sodelovanje z okupatorjem oziroma proti narodnoosvobodilnemu gibanju.¹⁵

¹³ Delo, avgust 1941 št. 2.; ponatis. Ljubljana 1947; str. 58-59); B. Kidrič: *Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom*.

¹⁴ DLR I/41, str. 119-120.

¹⁵ M. Šnuderl: Razvoj materialno-kazenskega prava u narodnooslobodilačkoj borbi Slovenije. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1948, št. 1, str. 121.

* * *

Prva stopinja v revolucionarnem spreminjanju oblasti na Slovenskem med drugo svetovno vojno - Kidrič jo je imenoval "novo, razvojno višjo stopnjo priprav za narodno osvobodjenje"¹⁶ - je bila storjena 16. septembra 1941 prav s oklicanjem Vrhovnega plenuma OF, političnega organa slovenskega osvobodilnega gibanja, za oblastni organ - Slovenski narodno osvobodilni odbor. Ta se je razglasil za edinega predstavnika slovenskega naroda na vsem njegovem ozemlju, s čimer je dejansko 'revolucionarno' prevzel oblast. To sicer še ni bilo ustvaritev organizma oblasti z legislativo in eksekutivo, vendar je že izražalo začetke revolucionarnega procesa s posebnim organom v postopnem rušenju stare in z vztrajno graditvijo nove državnosti.¹⁷ SNOO je bil prvi element nove slovenske oblasti in tipičen revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti.¹⁸

SNOO je bil zametek vrhovnega organa oblasti v Sloveniji, ki je pozneje oktobra 1943 na Kočevskem zboru dobil zakonodajno in izvršilno oblast in se je na svojem zasedanju v Črnomlju spremenil v pravo ljudsko skupščino kot Slovenski narodnoosvobodilni svet.¹⁹ Takrat je prešlo narodnoosvobodilno gibanje tudi formalno iz političnega v državotvorno gibanje in je bil proces revolucionarnega spreminjanja oblasti v osvobodilnem boju, začet z ustanovitvijo SNOO septembra 1941, v resnici zaključen.

* * *

Jeseni 1941, prav v času, ko je SNOO 'prevzel' oblast, je izvajanje revolucije dobilo v OF soglasje, čeprav so o nujni socialni preobrazbi slovenske družbe govorili že na ustanovnem sestanku OF konec aprila 1941. Septembra 1941 so se o programu vsenarodnega osvobodilnega gibanja pogovarjali komunisti in krščanski socialisti, dve skupini, ki sta imeli v svojih idejnih izhodiščih kljub različnemu svetovnonazorskemu razumevanju razredni značaj in zato nista izključili tudi misli o družbeni osvoboditvi, torej o nujnosti družbenih sprememb. Krščanski socialisti so namreč imeli za etično upravičeno socialno preobrazbo slovenske družbe in akcijo proti kapitalističnemu sistemu.²⁰ Edvard Kocbek je v svoj dnevnik zapisal, da je glede narodnega osvobajanja mogoče med Slovenci veliko soglasje, da pa se je treba zelo dobro pripraviti na poznejšo politično diferenciacijo, "ki bo v osvobodilnem procesu čez nekaj časa gotovo nastopila, kajti jasno je, da si na Slovenskem narodnega osvobodjenja ne moremo misliti brez družbenega. Za Slovence bi bila zgolj narodna osvoboditev iluzorna brez gospodarske osamosvojitve in družbene remedure." Bili pa so mnenja, da naj se družbene zahteve postavljajo interno v okviru treh ustanovnih skupin OF, komunistov, krščanskih socialistov in levih Sokolov. Med krščanskimi socialisti in komunisti pa je prišlo tudi do skupnega spoznanja, "da se v osvobodilnem gibanju združujemo za še intimnejše delo na političnem in družbeno-gospodarskem programu. Oboji predstavniki so dali izraza težnji po

¹⁶ DLR I/46, str. 124; B. Kidrič: *Pomen osnovanja SNOO in njegovih ukrepov*.

¹⁷ M. Šnuderl: Pomen plenuma OF z dne 16. septembra 1941 za takratni razvoj. Junaška Ljubljana, knjiga I. Ljubljana 1985, str. 222.

¹⁸ M. Šnuderl: *Zgodovina ljudske oblasti*. Ljubljana 1950, str. 133.

¹⁹ M. Šnuderl: Pomen plenuma OF z dne 16. septembra 1941 za takratni razvoj. Junaška Ljubljana, knjiga I. Ljubljana 1985, str. 220.

²⁰ France Škerl: *Osvobodilna fronta in socialna preobrazba slovenskega naroda (1941-1943)*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971-1972, str. 14.

socializmu."²¹

Novembra 1941 pa je Kocbek na sestanku krščansko socialistične skupine in komunistov v predstavitvi temeljev osvobodilnega delovanja svoje skupine povedal, da je njihov namen pomagati pri slovenski narodni in družbeni osvoboditvi in da se pridružujejo komunistom v njihovi težnji po revolucionarnem oblikovanju oblasti. Spregovoril je tudi o bistvenem - o značaju revolucije: "Na Slovenskem se razredna revolucija, ki jo ta vojna odpira, začenja v obliki narodne revolucije, se pravi v obliki radikalno rešene narodne problematike. S tem je označen potek družbene revolucije najbrž za vso Evropo. (...) Osnovne skupine (v OF - op. Z. Č.) si moramo priti na jasno, da je prvi cilj slovenske narodne osvoboditve dosledno izvedena demokratična revolucija. Formalno demokracijo hočemo spremeniti v vsebinsko, to je napredno demokracijo. V ta namen se naslanjamo na ljudske sile in jih hočemo izoblikovati v novega nosilca naroda."²² Kocbek je torej govoril o preraščanju revolucije iz narodne, osvobodilne v družbeno, razredno, torej o 'fazah' revolucije, kot so jih razumeli komunisti.²³

Značaj oziroma stopnjo revolucije, ki se je udejanjala v letu 1941, od okupacije do konca leta, je mogoče označiti za demokratično revolucijo s prvinami razrednega, kar je mogoče zaznati prav v dejstvu, da se je SNOO razglasil za edinega prestavnika slovenskega naroda in s tem deklarativno prevzel oblast. To je v veliki meri celo izvajal, saj so ljudje, zlasti v Ljubljani, upoštevali njegova oziroma navodila OF. Izoblikovalo se je stanje 'države v državi'. Da pa je šlo v tem času tudi za bolj poudarjeno 'proletarsko' fazo v osvobodilnem boju, pa kaže dejstvo, da sta se vstaja in upor razširila predvsem v bolj delavskih predelih in da so bili v partizanskih enotah v prvem letu vojne predvsem delavci oziroma po socialnem položaju delojemalci. Teh je bilo med partizani tedaj nad polovico, največ na Gorenjskem. Prav tako pa je bilo tam med partizani tudi največje število članov Partije. Socialna in politična pripadnost borcev in poveljniškega kadra je dala partizanski vojski revolucionarno, ljudsko naravo.²⁴ Prav na Gorenjskem je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v začetku decembra 1941 načrtovalo množično vstajo in nastanek osvobojenega ozemlja po vzoru t.i. Užiške republike v Srbiji, ki naj bi segalo od Polhograjskih dolomitov prek Poljanske in Selške doline čez Jelovico do bohinjkega in jeseniškega kota in kjer bi se lahko revolucionarna oblast uveljavila

²¹ Edvard Kocbek: Pred viharjem. Ljubljana 1980, str. 110-113.

²² Prav tam, str. 143-144.

²³ Junija 1942, že na osvobojenem ozemlju, ko je revolucija v praksi prerasla v t.i. drugo fazo, je Kocbek na seji IOOF, na kateri so govorili o bistvu slovenske narodne revolucije, opozoril, da ima osvobodilno razpoloženje, torej narodnoosvobodilni boj dvoje nerazdružno povezanih gibal: prvo narodnopolitičnega značaja, to je narodnoosvobodilni razlog - volja po dokončni suverenosti, drugo pa v koreniti spremembi v vodstvu družbe, "po spremembi, ki naj vzame oblast meščanski družbi in jo izroči proletariatu." Zapisal je: "Šele antifazišizem je prebudil spoznanje, da bosta odprava izkoriščanja in uvedba socialističnega reda neposredno pripomogli k pravi slovenski narodni osvoboditvi... Slovenski narod se mora iz današnje stiske rešiti le z družbeno-revolucionarnim odporom, nikoli pa ne z zgolj demokratičnimi sredstvi... Tega ne mislim tako, da bi najprej izvedli zapozneno meščansko revolucijo in šele nato socialistično, marveč tako, da se v osvobodilnem postopku strneta procesa demokratizacije in socializacije v enega samega, ki bo imel v naših okoliščinah izvirno obliko, ki se bo izvedel na višji stopnji, krajše in s pripravnejšimi sredstvi." Edvard Kocbek: Tovarišija. Maribor 1967, str. 56-57.

²⁴ Ivan Križnar: Delež in vloga delavcev in komunistov v slovenskih partizanskih enotah leta 1941. Teorija in praksa, 1977, št. 5-6, str. 500 (preglednica 1), 502 (preglednica 2), 506. O politični pripadnosti vodstev partizanskih enot v letu 1941 Vida Deželak-Barič: Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora leta 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 1992, 1-2, str. 93-108.

v praksi. Vstaja je sicer imela množičen odziv, partizanskim enotam se je priključilo 665 novih borcev, za katere pa ni bilo dovolj orožja, predvsem pa zaradi premoči izurjenih okupatorskih vojakov in policistov niso imeli večjih vojaških uspehov.

* * *

Vojaško in tudi politično uspešno pa je bilo narodnoosvobodilno gibanje spomladi 1942, ko se je središče partizanske vojaške dejavnosti premaknilo na območje italijanskega okupatorja, na Kočevsko, Dolenjsko in Notranjsko. Partizanom je uspelo tam vzpostaviti veliko osvobojeno ozemlje, ki je segalo od Kolpe pa vse do roba Ljubljanskega barja in vznožja Krima oziroma do ljubljanskih predmestij; po italijanskih podatkih je to osvobojeno ozemlje zajelo dve tretjini ozemlja t.i. Ljubljanske pokrajine. Na tem velikem ozemlju je dobila revolucija z zamenjavo oblasti in vzpostavitvijo ter delovanjem nove svoj jasen izraz. Na območjih, ki jih je vojaško osvojilo, je narodnoosvobodilno gibanje okupatorjevo oblast ukinilo in postavilo svojo civilno oblast. To je bila t.i. ljudska oblast, "oblast narodne in socialne pravičnosti". Oblastni organi so bili narodnoosvobodilni odbori kot "osnovni organi revolucionarne slovenske oblasti."²⁵ Sprva je oblast na ozemlju, ki so ga osvobodile slovenske partizanske enote, prevzela OF oziroma njeni odbori po posameznih krajih (terenski odbori OF), dokler niso bile poleti 1942 na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem izvedene volitve v NOO.²⁶

To je bilo obdobje najbolj jasnega izražanja razredne revolucionarnosti v vsem obdobju osvobodilne vojne med drugo svetovno vojno na Slovenskem. To je bil izraz slovenske revolucionarne 'avtohtonosti' tako v vrhu komunistične partije kot na terenu, delno pa tudi posledica politične usmeritve narodnoosvobodilnega gibanja v vsej Jugoslaviji v 'levo'.

Pomik v 'levo' ali začetek t.i. druge etape revolucije s poudarkom na razrednem se je začel sredi decembra 1941. Takrat je med komunisti pod vplivom vojaških uspehov Rdeče armade v protiofenzivi pred Moskvo in Stalinovega govora ob obletnici Oktobrske revolucije, ko je napovedal konec vojne že v letu 1942 ter zaradi jasne podpore Britancev Draži Mihailoviću, prevladalo prepričanje, da je nastopil čas, ko bo treba razreševati družbena, razredna vprašanja in spremeniti osvobodilni boj v boj za odkrit prevzem oblasti. Centralni komite KPJ je decembra 1941 svetoval zaostritev razrednega odnosa, ko je v pismu srbskemu partijskemu vodstvu svetoval večji poudarek na izvajanju partijskega in ne več splošnega osvobodilnega programa.²⁷ Šlo je za napoved t.i. druge etape revolucije, pri čemer je bila kot prva etapa po stališču, izoblikovanem v Kominterni po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, mišljena narodna revolucija s ciljem narodne osvoboditve kot izrazom meščanske demokratične revolucije, medtem ko naj bi v drugi, višji fazi prišli do veljave bolj socialni in razredni cilji. Ta 'obrat v levo' je najbolj drastično prišel do izraza v ravnanju narodnoosvobodilnega gibanja v Črni gori in v Herce-

²⁵ DLR, knjiga II. Ljubljana 1964, dok. št. 74, str. 156 (dalje DLR II/74, str. 156); B. Kidrič: *Slovensko ljudstvo prevzema oblast*; objavljeno v Slovenskem poročevalcu 16. 6. 1942, št. 24.

²⁶ O volitvah v NOO leta 1942 Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945*, knjiga I. Ljubljana 1987, str. 252-273 (dalje Ferenc, *Ljudska oblast*, I).

²⁷ J. Broz Tito: *Zbrana dela*, knjiga 8, Ljubljana 1981, str. 11-17.

govini, kjer se je kazal zlasti v partizanski strahovladi in pobijanju 'razrednih' nasprotnikov. Merilo pri pobijanju resničnih, navideznih ali celo namišljenih nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja je bilo razredno oziroma premoženjsko stanje posameznika. Poglavitni 'greh' pa je predstavljalo anglofilstvo, kar se je enačilo s podporo kraljevi vladi v begunstvu v Londonu in s četništvom Draže Mihailovića, ki je tedaj postal v tej vladi minister za vojsko.

V začetku leta 1942 je pismo s takšnim stališčem dobil tudi CK KPS, v katerem je bilo zapisano, da se "nahajamo na važnem političnem razpotju in da je treba napraviti neke spremembe tudi v naši taktiki (...) okrepiti Partijo, močnejše pokazati njeno vodilno vlogo v osvobodilni borbi in v borbi delovnega ljudstva za lepšo bodočnost, (...) znotraj [Osvobodilne] fronte je treba učvrstiti jedro delavcev in siromašnih kmetov (...) potrebno je voditi diferenciacijo na vasi, ki se vedno bolj zaostruje (...) partija naj bo na čelu vsakodnevnih ekonomskih bojev, ki bodo postajali vse pogostejši, kolikor bolj bo slabel Hitlerjev in Mussolinijev režim (...) brez dvoma vstopamo v novo etapo naše borbe." Kardelj, ki je pismo v imenu CK KPJ napisal, pa je glede nove etape svetoval, da je ni treba razumeti kot oster prelom v dotedanji politiki, ampak je treba okrepiti enotnost slovenskih ljudskih množic v osvobodilnem boju proti okupatorjem.²⁸ Nekaj dni kasneje, v naslednjem pismu, pa je CK KPJ opozoril slovensko partijsko vodstvo na "sovražnika vodilne vloge naše Partije"; tega je videl Tito v "nezavedni malomeščansko-demokratski stihiji, ki jo nosijo s seboj z vseh vetrov nabrani intelektualci, stihija, ki duši v gibanju OF njeno pravo revolucionarno demokratičnost, zabrisuje vlogo proletariata v osvobodilni borbi itd., skratka proti bodočemu razvoju OF dati izraz melomeščanske sentimentalnosti." Glede na takšno oceno je bilo v pismu svetovano, da KPS s svojim *odkritim* (podčrtal Z. Č.) nastopanjem kaže pot, po kateri mora iti OF. Tito je svetoval vodstvu slovenskih komunistov, da se odkrito in samostojno postavijo na čelo OF, ki jo je razumel kot najmočnejšo zvezo Partije z množicami, torej za sredstvo v revoluciji. Priporočil je tudi bolj ostro nastopanje proti petokolonašem, s čimer so razumeli predokupacijske politike, ki so tedaj sodelovali z okupatorjem. Priporočili so jim likvidacijo takšnih, ki so na političnem področju služili okupatorju in "izolacijo kulaških in drugih elementov od osnovnih delovnih množic. To naj bo tudi rdeča nit vašega organizacijskega dela v OF (...) Od agitacije na zgolj na nacionalno osvobodilni bazi [je treba preiti] za korak dalje, k agitaciji za učvrstitev zveze delavcev in kmetov, zlasti siromašnih kmetov, o rezultatih socialističnega sistema v SSSR (...) Treba je pripraviti tla za novo etapo našega boja, v katero že stopamo s hitrimi koraki in na katero je treba neposredno okoli KP združiti vse delovne mase."²⁹

V Sloveniji je 'pomik v levo' in razumevanje etap v revoluciji mogoče zaznati v članku Borisa Kidriča "Država v državi". Objavljen je bil sredi januarja 1942 v glasilu Osvobodilna fronta, tako da je bil Kidrič lahko seznanjen s stališči CK KPJ. Najbrž pa je Kidrič v tem na nek način programskem članku izhajal predvsem iz lastnih spoznanj o politični moči slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja glede na konkretne razmere ob koncu leta 1941, predvsem v Ljubljani. Hkrati pa je v članku zastopal glede 'faz' revolucije skoraj enako stališče, kot ga je predstavil Edvard Kocbek novembra 1941 komunistom kot osvobodilno izhodišče

²⁸ DLR I/109, str. 250-251.

²⁹ J. Broz Tito: Zbrana dela, knjiga 8, str. 113-115; DLR I/121, str. 270-271.

krščanskih socialistov v OF. Morda je zato Kidrič poročal v drugi polovici decembra CK KPJ, da je ideologija OF enotna ter da je poleg tega "da je narodnoosvobodilna, tudi izrazito plebejska, levičarska." Takšen vtis pa je imel tudi o stanju na 'terenu'.³⁰ Vsekakor je takrat obstajalo v partijskem vodstvu prepričanje o možnosti bolj revolucionarne usmeritve narodnoosvobodilnega gibanja.

Kidrič je v članku ugotavljal, da je kljub terorju okupatorja uspelo Osvobodilni fronti vzpostaviti narodno oblast, ki je v resnici državna, da razpolaga z oboroženo silo, ima svoje sodstvo, pobira narodni davek in da slovenski narod izpolnjuje njena navodila ter sabotira uredbe okupatorjev. Glede na to stanje, označil ga je za državo v državi, je ugotavljal, katera stopnja v razvoju revolucije je bila dosežena v dotedanjem poteku osvobodilnega boja. Doseženo stopnjo je označil za *prvo obdobje narodne revolucije*, ki "se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo izbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka, ki tvori jedro in velikansko večino slovenskega naroda."³¹

Narodna osvoboditev ni bila za Kidriča le izgon okupatorja, marveč osvoboditev od vsega, kar je razumel kot 'tujčev jarem', kar je povezoval s socialno osvoboditvijo. Za narodno revolucijo, osvobodilni boj kot prvo fazo revolucije, je torej predvidel, da bo 'izbrisala zadnjo sled tujčevega jarma', pri čemer je imel s tem v mislih najbrž tudi 'ekonomski jarem', predvsem zemljiško posest, veleposestva lastnikov, ki niso bili slovenskega rodu. Izrekel se je za ekonomsko in socialno osvoboditev slovenskega naroda oziroma njegovega večjega dela, ki ga je videl v delovnem človeku.

V članku se je Kidrič sicer zavzel za preraščanje etape narodne, osvobodilne revolucije v etapo socialne osvoboditve, vendar meje med etapama ni jasno postavil in je osvobodilni boj vseeno pojmoval kot enovit proces, saj je tudi boju za socialno osvoboditev dal narodnostno noto. Socialno osvoboditev je predvidel že v fazi narodne revolucije, to je v osvobodilni vojni proti okupatorjem.

Kidričevo napotilo, da bo v narodni revoluciji 'izbrisana zadnja sled tujčevega jarma', je dobilo izraz v dveh odlokih IOOF, ki ju je ta sprejel (ne SNOO kot organ oblasti) v začetku in konec marca 1942. Na začetku marca je IOOF izdal odlok o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v slovenskem osvobodilnem boju. Predvideno je bilo, da bodo za to sredstva črpali "iz zaplenjenega premičnega in nepremičnega premoženja tujih nasilnikov in njihovih domačih pomočnikov."³² Še bolj določno pa je vnesel poleg narodnoosvobodilnih tudi socialnoosvobodilne prvine v slovensko narodno revolucijo konec marca sprejeti odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode povzročene po okupatorjih.³³ S tem odlokom so bili razlaščeni vsi tuji veleposestniki, pripadniki okupatorskih narodov, s čimer pa je bil izpričan bolj njegov narodnoosvobodilni kot socialni ali razredni namen. Razlastitev je namreč v prvi vrsti prizadela tujerodne zemljiške lastnike in šele nato tudi slovenske veleposestnike, ki "so dajali ali dajejo pomoč okupatorjem pri zatiranju slovenskega naroda." Razredno-socialni namen, ki je bil sicer jasen, pa je

³⁰ DLR I/104, str. 232, poročilo CK KPS poslano CK KPJ v drugi polovici decembra 1941.

³¹ DLR I/122, str. 274, *Boris Kidrič: Država v državi*.

³² DLR I/146, str. 311.

³³ DLR I/150, str. 316.

bil 'zakrit' še z reparacijskim namenom. Iz razlaščenih veleposestev pripadnikov okupatorskih narodov, razlastili so jih brez odškodnine z inventarjem vred, naj bi črpali sredstva za povrnitev škode, ki so jo povzročali okupatorji Slovencem, predvsem kmečkemu prebivalstvu. Razlastitev tujih veleposestnikov pa je v resnici pomenila izpolnitev zahtev meščanske demokratične revolucije. Podobne zahteve so že pred koncem prve svetovne vojne postavljali v vseh slovenskih političnih taborih, zastavljene, a neizpolnjene pa so bile tudi z agrarno reformo med svetovnima vojnama.³⁴

Ko so na seji IOOF sprejemali ta odlok, predlagal ga je CK KPS najbrž tudi pod vtisom navodil CK KPJ o 'levem' obratu (ta pa je medtem po intervencij Kominterne v začetku marca takšno usmeritev preklical,³⁵ vendar to zaradi prekinjenih zvez med Titom in slovenskim partijskim vodstvom tega ni vedelo), so ugotovili, da je izraz narodna revolucija taktično ime za družbeno revolucijo, ker v slovenskem primeru ni mogoče ločevati narodnega osvobajanja od socialnega, ker "osvobodilno delo prav za prav poteka v obliki družbenih procesov", pa tudi "družbenega nasprotja, ki že leži na dnu našega boja, ne smemo bolj forsirati, kakor nam to dovoljujejo okoliščine narodnoosvobodilnega procesa. To se pravi, da zaradi koristi čim večjega uspeha proti okupatorjem ne smemo prezgodaj poglobiti družbenega antagonizma in izzvati domačo buržoazijo kot svojega odkritega nasprotnika. Kjer pa nastopi sam od sebe, ga je treba takoj izolirati in deljeno tolči." IOOF se je torej izrekel za spreminjanje družbenih odnosov, ki bi se reševalo v okviru narodnoosvobodilnega boja in s tem zanikal 'drugo fazo'. Glede ciljev družbene revolucije je bil povsem jasen: "Nam gre za to, da z zmago nad okupatorjem priborimo Osvobodilni fronti politično oblast in šele nato začnemo proces diferenciacije in delitve duhov."³⁶

Z odlokom o razlastitvi tujih veleposestnikov - Kidrič ga je označil za uvod v novo ljudsko slovensko zakonodajo, "ki bo prvič v zgodovini slovenskega naroda zajamčila, da bo slovenski kmet na svoji zemlji res svoj gospod"³⁷ - se je začela v okviru narodne tudi družbeno revolucija s procesom spreminjanja družbeno-ekonomskih odnosov vred. V odloku o razlastitvi bi lahko videli celo izraz 'levega odklona', sproščanje razrednega nad nacionalnim, prehitevanje etape, vendar je v resnici šlo pri njem za nasprotno stvar. Njegov namen ni bil zaostri ali reševati razredna vprašanja, marveč narodnoosvobodilna. To je bil izraz v iskanju širine slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, da bi zajel tudi kmečko prebivalstvo, kajti spomladi 1942 se je osvobodilni boj prenesel na izrazito ruralna območja Dolenjske. Kardelj je zato spomladi 1942, ko je Osvobodilna fronta izdala Odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov, zapisal, da je namen tega ukrepa "da vežemo kmeta na OF z gospodarskimi vprašanji."³⁸ Vodstvo slovenskega narodnoosvo-

³⁴ Zdenko Čepič: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1984, št. 1-2 str. 101-121; isti: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948. Maribor 1995, str. 30-49; Olga Janša: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, 1964, str. 173-189.

³⁵ Več o tem Mišo Leković: Mere CK KPJ u prvoj polovini 1942. godine protiv levog skretanja u politici KPJ. Osvobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija, knjiga 2. Beograd 1977, str. 81-101; Branko Petranović: Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945), knjiga I. Beograd 1983, str. 313-340 (Klasni radikalizam KPJ i njegovo prevazilaženje).

³⁶ E. Kocbek: Pred viharjem, str. 172-173.

³⁷ DLR, knjiga II. Ljubljana 1964, dok. št. 2, str. 7 (dalje DLR II/2, str. 7).

³⁸ DLR I/151, str. 324.

bodilnega gibanja je namreč ocenilo, da je treba družbeno diferenciacijo do neke mere izostriti, vendar ne na škodo osnovnih ciljev narodnoosvobodilnega boja in vezati nase predvsem malega in srednjega kmeta, ki naj bi v nadaljnjem poteku vojne postala oporišče osvobodilnega boja.

Oba odloka, o povračilu škode in razlastitvi tujih veleposestnikov, sta bila taktika osvobodilnega gibanja, da je kmete vezala nase z resničnim izvajanjem odlokov in z obljubami oziroma nakazovanjem možnosti, da se dokonča med svetovnjima vojnama začeta in nedokončana agrarna reforma. Narodnoosvobodilno gibanje je namreč z odlokom o razlastitvi tujih veleposestnikov nakazalo način spreminjanja posestnih odnosov, pri čemer je usmerilo ost proti istim posestnikom, kot jo je usmerila neposredno po prvi svetovni vojni tudi takratna slovenska oziroma jugoslovanska oblast.

Sprejem odloka o razlastitvi tujih veleposestnikov je torej mogoče razumeti kot način, da narodnoosvobodilno gibanje bolj pritegne tudi kmečko prebivalstvo, kajti jasno je bilo, da se bo vojna vodila zunaj večjih mest in da bo spreminjanje družbe v resnici potekalo na območjih, kjer KP kot organizatorica in voditeljica odpora ni imela prav močnega političnega položaja. Da bi okrepil narodnoosvobodilni boj s kmečkim prebivalstvom, zlasti v predelih, kjer so bili ti tradicionalno vezani na katoliški politični tabor, je IOOF nameraval izdati še nekaj ukrepov socialno-ekonomskega značaja, pomembnih za slovenskega kmeta. Izdati so nameravali odlok o moratoriju na kmečke in delavske dolgove in prepoved denarnim zavodom in oderuhom, da bi izterjevali denar od pri njih zadolženih kmetov. Teh dveh odlokov pa IOOF ni nikoli sprejel.

Odlok o razlastitvi veleposestev in nato še naslednja dva odloka - o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov³⁹ in o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev,⁴⁰ s katero je razpolagala kot predstavnica slovenskega naroda OF - pomenijo prvi izraz družbene revolucije na področju spreminjanja lastninskih oziroma ekonomskih odnosov v času druge svetovne vojne na Slovenskem. Ti predpisi so pomembni za označitev revolucije v Sloveniji oziroma njene stopnje, ker se pojavlja tukaj tipičen izraz družbene revolucije, ko se odvzame nasprotnikom ekonomska podlaga v korist skupnosti. S tem se je v Sloveniji v narodnoosvobodilni vojni prvič poleg rušenja starih in vzpostavljanja novih oblastnih organov pojavil še pojav poseganja politične oblasti na ekonomsko področje.⁴¹

Na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem pomladi in poleti, ko je bilo dogajanje v vseh pogledih revolucijsko jasno, je bilo glede agrarne reforme kot sicer značilnega politično-ekonomskega ukrepa narodnih, osvobodilnih revolucij, povedano, da je njegov namen "izgnati s slovenske zemlje ne le okupatorje, ampak tudi vse tiste petokolonce, ki so oropali slovenskega kmeta njegove zemlje",⁴² in tako uresničiti geslo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje. "Agrarna revolucija" oziroma spreminjanje posestnih odnosov in razmer pa vseeno ni bila razglašena, čeprav je bila dejansko izvajana; razlaščena zemlja se je delila kmetom ali pa so jo, kot na Kočevskem, obdelovali skupaj. Izkazovala se je tudi v požigih

³⁹ DLR II/65, str. 144.

⁴⁰ DLR II/72, str. 154.

⁴¹ M. Šnuderl: Zgodovina ljudske oblasti, str. 192.

⁴² DLR II/62, str. 138-140, B. Kidrič: *Kmetu zemljo!*.

posameznih gradov in uničevanjem vsega, kar je bilo graščinskega. Sprostil se je "stoletja zadrževan bes proti gospodi".⁴³ V mnogih primerih so okoliški kmetje oplenili grad, kar se je na primer zgodilo na Hmeljniku, potem ko so ga partizani zasedli in nato požgali. Po italijanskih virih naj bi sicer dragocenosti, inventar in zaloge odnesli partizani.⁴⁴

V resnici so uveljavljali z razlastitvami veleposestnikov in razdelitvami njihove zemlje tolikšno stopnjo demokratične revolucije, kakršna je bila to narodnoosvobodilna zahteva. "Če bomo to dobro izvajali, bomo razlastili vso to posest (tudi posestva slovenskih posestnikov, ki jim sodelovanja z okupatorjem niso dokazali - op. Z. Č.). Socialno reakcionarni elementi se s takim stanjem ne bodo pomirili. Postali bodo vedno bolj zagrizeni in delo bo lahko",⁴⁵ je Kidrič predstavil razumevanje prehajanja narodne revolucije na socialno. S sproščanjem 'elementov demokratične revolucije', kar je razumeti kot socialistične, je namreč predvidel, da bo to 'socialno reakcionarne elemente' prepričalo, da bodo za ohranitev svojega razrednega ekonomskega položaja začeli sodelovati z okupatorjem, kar bo narodnoosvobodilnemu gibanju omogočilo nastopanje proti njim na osnovi boja proti takšnemu sodelovanju, torej bo poseg v njihovo lastnino na osnovi 'patriotične nacionalizacije'.

'Agrarna revolucija' leta 1942 na osvobojenem ozemlju je imela politične učinke, ki so bili za krepitev narodnoosvobodilnega gibanja ocenjeni bolj za pozitivne kot negativne, čeprav je tudi na osnovi izvajanja teh ukrepov prihajalo do nasprotovanja narodnoosvobodilnemu boju v celoti. Kardelj je ocenjeval, da je zaradi 'agrarne revolucije' "navdušenje za partizane naravnost nepopisno" in da "nihče več ne bo mogel pridobiti teh kmetov zase",⁴⁶ vendar je že mesec dni kasneje zaradi razlastitev na osvobojenem ozemlju opozoril vodstvo OF, da je treba razlaščevati le "imovino okupatorja ali pa odkritih belogardistov" in ohraniti dober odnos s srednjimi kmeti. Zahteval je, da se "čimprej likvidirajo vsa ultra leva nagibanja",⁴⁷ ki so očitno tedaj imela tak obseg, da so postala za narodnoosvobodilno gibanje škodljiva. Kardelj, pa tudi Kidrič sta namreč želela doseči trdno povezanost narodnoosvobodilnega gibanja s srednjimi kmeti, kar pa so očitno številni primeri prekoračevanja glede razlaščevanja onemogočali. Revolucionarni zanos posameznikov se je namreč naperil tudi proti tem in ne le veleposestnikom in okupatorjevim sodelavcem. Bili so tudi primeri, ko so želeli razlaščati posestva v cerkveni lasti, "da bi ljudje čutili spremembo"⁴⁸ in da naj o tem "ljudje sami odločijo, sicer bo kdo rekel, da komunisti sedaj tolerirajo cerkveno zemlji, potem je pa ne bomo."⁴⁹ Med 'levimi odkloni' pa je bilo tudi ustanovitev kolhoza in napovedovanja kolektivizacije zemlje.

⁴³ DLR II/98, str. 240, razprava dr. Marijana Dermastije, komandanta 5. grupe odredov na partijski konferenci na Cinku 5. - 8. 7. 1942.

⁴⁴ O zasedbi Hmeljnika in razdelitvi graščinske zemlje Ferenc, Ljudska oblast, I, str. 316-318; o razlastitvah in razdelitvah ter obdelavi zemlje na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem poleti 1942, str. 314-334.

⁴⁵ DLR II/98, str. 267, B. Kidrič na partijski konferenci na Cinku 5. - 8. 7. 1942.

⁴⁶ DLR II/38, str. 83-84; pismo E. Kardelja Titu 18. 5. 1942.

⁴⁷ E. Kocbek: Tovarišija, str. 56; dele Kardeljevega pisma, ki ga je ta poslal IOOF iz Ljubljane, je Kocbek prepisal v svoj dnevnik.

⁴⁸ DLR II/98, str. 258, razprava Staneta Bizjaka, politkomisarja I. bataljona Pohorskega odreda II. grupe odredov na partijski konferenci na Cinku 5. - 8. 7. 1942.

⁴⁹ DLR II/98, str. 256, razprava Ivana Hribarja, politkomisarja Krimskega odreda na partijski konferenci na Cinku 5. - 8. 7. 1942.

Politično dogajanje na osvobojenem ozemlju s poudarkom na organiziranju ljudske oblasti je že v času italijanske ofenzive in njene 'roške' faze konec avgusta označil za politični uspeh osvobodilnega gibanja, kajti na osvobojenem ozemlju je nastala politična zasnova bodoče Slovenije in "dejanski prehod iz obdobja hlapčevstva tujim narodom in domačim zatiralcem v dobo prave svobode, samostojnosti in *novega socialnega reda* (podčrtal Z. Č.) (...) Položeni in zacementirani so bili temeljni kamni bodoče naše gospodarske zgradbe."⁵⁰ Centralni komite KPS pa je pomen osvobojenega ozemlja in politično dogajanje na njem primerjal s pomenom, ki ga je imela za mednarodno delavsko gibanje Pariška komuna leta 1871, posege v zemljiško lastnino pa za nazorno pot, kako naj postane slovensko ljudstvo na svoji zemlji resnično svoj gospod.⁵¹

To je bil čas, ko je slovensko narodnoosvobodilno gibanje v veliki meri preskočilo na drugo etapo z vsemi pojavnimi oblikami le-te. Večina partizanov niti ne misli več, da je to osvobodilna vojna, je položaj ocenil Kardelj, "ampak revolucija, ZSSR in Stalin."⁵² Zunanji izraz revolucije v 'drugi etapi' oziroma 'leva nagibanja' so na osvobojenem ozemlju leta 1942 predstavljali predvsem pojavi, kot je bilo sektaštvo, 'vojvodstvo', neupravičene usmrtnitve in izredna krutost pri tem in "elementi ropanja".⁵³

Za 'sektaštvo' je mogoče imeti tudi uvajanje simbolov srpa in kladiva v zvezde na kapah partizanov. Tovrstne oznake je za politične komisarje partizanskih enot uvedel Vrhovni štab NOV in POJ v začetku leta 1942, vendar pa je to za slovensko partizansko vojsko njen politični komisar Ivan Maček odklonil, Kardelj pa je uvajanje teh značilnih komunističnih simbolov ocenil kot vzrok za težave med KPS in krščanskimi socialisti, "ker so mislili, da spreminjamo partizane v partijsko vojsko."⁵⁴ Prosil je Tita, da dovoli političnim komisarjem slovenskih partizanskih enot imeti v zvezdi namesto srpa in kladiva znak OF in obris Triglava.⁵⁵ 'Sektašenje' v partizanski vojski so pomenile tudi proletarske enote v partizanski vojski, predvsem poimenovanje prve slovenske partizanske brigade v proletarsko. To je sicer CK KPS v začetku avgusta po nasvetu Kominterne preimenoval v udarno brigado, da so preprečili, "da bi se sovražniki naše osvobodilne borbe sklicevali na ime in na značke brigade ter s tem špekulirali in intrigirali med ljudstvom, češ da ta naša brigada predstavlja komunistično vojsko".⁵⁶ V povelju o preimenovanju in v pojasnilu tega povelja pa je bilo povedano, da se s tem preimenovanjem nič ne menja; v povelju o preimenovanju je bilo partizanom te brigade rečeno, da vedo, za koga se borijo in vedo, kaj hočejo v tem boju doseči. V dnevnem povelju Glavnega štaba Slovenskih partizanskih čet o preimenovanju Tomšičeve brigade, v katerem so pojasnili vzroke oziroma namen preimenovanja, pa je bil v resnici tudi najbolj jasno izražen namen boja ne le te partizanske enote, marveč celotnega narodnoosvobodilnega

⁵⁰ DLR, knjiga III. Ljubljana 1966, dok. št. 62, str. 127-128 (dalje DLR III/62); članek *Po treh mesecih svobode*.

⁵¹ DLR III/66, str. 135.

⁵² DLR II/113, str. 323, poročilo E. Kardelja Ivu Ribarju-Loli 14. 7. 1942.

⁵³ DLR II/132, str. 370, pismo E. Kardelja Ivu Ribarju-Loli 25. 7. 1942.

⁵⁴ DLR II/113, str. 319, poročilo E. Kardelja Ivu Ribarju-Loli 14. 7. 1942.

⁵⁵ DLR III/27, str. 49.

⁵⁶ DLR III/29, str. 55, odredba Glavnega poveljstva Slovenskih partizanskih čet o pojasnitvi preimenovanja Tomšičeve brigade 10. 8. 1942.

gibanja. Zapisano je bilo: "Vi veste, da bi bila vsa naša borba nepotrebno prelivanje krvi, če bi se ne končala obenem z zmago nad okupatorji in fašističnimi podreptniki tudi z zmago demokratičnih ljudskih množic, z zmago delovnega ljudstva nad silami zatiranja (...) in prav ta zavest vam vliva nezlomljivo moč (...) žrtvovati vse, da bi na tej naši zemlji nekoč gospodarili ne le svobodni Slovenci, marveč tudi svobodni delovni ljudje (...) ljudje, ki ne bodo poznali izkoriščanja človeka po človeku."⁵⁷

Kardelj je sektaštvo, ki je pomenilo dejansko nepravilen odnos do drugih skupin v OF oziroma do njihovih aktivistov na terenu, ocenil za "pri nas najbolj boleče vprašanje",⁵⁸ ki je imelo zaradi organizacijskega in političnega značaja OF posledice za narodnoosvobodilno gibanje. Po Kidričevem mnenju, ki je julija 1942 nastopil proti tem pojavom s člankom Položaj osvobodilne borbe in naloga Partije, so partiji namreč prezgodaj začeli z razredno diferenciacijo. "Naš pogled mora biti hkrati uprt v širino in perspektivo," je opozarjal Kidrič glede razmer, ki so nastale s preskakovanjem revolucionarne etape v praksi in pojasnil, da je širina potrebna zaradi zunanje politične situacije, "ki je merilo za tisti okvir, do katerega že sme seči razvojna stopnja našega domačega dogajanja."⁵⁹ Pri tem je imel v mislih odnose med zavezniki v protihitlerjevski koaliciji, kajti prav razumevanje teh odnosov v vodstvu KPJ je decembra 1941 sprožilo pojave 'druge faze', prav tako pa je zaradi njih bila ta po intervenciji Kominterne marca 1942 tudi preklicana. Glede pogleda v perspektivo osvobodilnega boja pa je zapisal, "da se jasno zavedamo, kam vodijo neki objektivni procesi." Kardelj pa je v isti številki Dela tudi nastopil proti sektaštvu in od slehernega komunista zahteval, da širi, utrjuje in vzdržuje enotnost OF in ne 'prehiteva'.⁶⁰

Zaradi vojaških uspehov, ki so jih imeli v bojih proti italijanski vojski ter ustvaritve osvobojenega ozemlja so se začeli nekateri vojaški poveljniki in politični komisarjih partizanskih enot na območju, kjer je bila njihova enota, obnašati kot gospodarji nad življenjem in smrtjo, kar so tedaj označili kot vojvodstvo. Bili so samovoljni, oblastniški in samopašni do civilnega prebivalstva in tudi do sebi podrejenih partizanov. Delali so razlike med štabi in moštvom enot, saj so se v štabih predajali razkošju. Po Kardeljevi oceni je bilo med 'vojvodami' 80% komunistov, ki pa so podcenjevali tudi partijske direktive.⁶¹

Poleg osnovnih ukrepov lastninskega spreminjanja, ki je dal narodnoosvobodilnemu gibanju priložnost izraziti pogled na socialno preobrazbo, je bilo od strani raznih štabov partizanskih enot izdanih več ukrepov, ki so posegali v lastninske odnose. Njihov namen je bil predvsem v smislu vojnega gospodarstva, pridobivanja hrane in drugega materiala, kar so partizanske enote potrebovale. Šlo je predvsem za rekvizicije, ki so jih praviloma izvajali pri bogatejših, pač pri tistih, ki so jim lahko kaj rekvirirali, ker so dobrine, ki so jih partizani potrebovali, imeli. Rekvizicije, značilne za vse vojske v odnosu do civilnega prebivalstva, pa so bile v resnici prisilni odkup, čeprav so se v praksi mnogokrat izenačile z razlastitvijo.

Nasploh je bil na osvobojenem ozemlju leta 1942 odnos posameznih parti-

⁵⁷ DLR III/28, str. 52.

⁵⁸ Prav tam, str. 370.

⁵⁹ DLR II/152, str. 424-425; B. Kidrič: *Položaj osvobodilne borbe in naloga partije*.

⁶⁰ DLR II/153, str. 428, E. Kardelj: *Odločen boj sektaštvu*.

⁶¹ DLR II/132, str. 371, pismo E. Kardelja Ivu Ribarju-Loli 25. 7. 1942.

zanskih enot, še bolj pa njihovih štabov, do civilnega prebivalstva grob in nasilen. Znani so bili pojavi mučenja in likvidacij, tako da se je ponekod razvil pravi revolucionarni teror; število usmrčenih je bilo med civilnim prebivalstvom med 300-500 oseb.⁶² Partizani so nastopali tudi proti predstavnikom politične oblasti; konec aprila 1942 so na primer pri Sv. Vidu nad Cerknico ustrelili župana in občinskega tajnika, "vneta člana Katoliške akcije."⁶³ 'Druga faza revolucije' pa se je izkazovala tudi v usmrčitvah bogatejših, čeprav ti niso sodelovali z okupatorjem, ampak so partizane celo materialno podpirali.

'Justifikacije' sodelavcev okupatorja, ovaduhov in zaupnikov, pa tudi idejnih nasprotnikov OF in ideologov kolaboracije so potekale že od konca leta 1941. Takšno 'politiko' OF je na eni strani najbrž spodbudila ultimativna izjava skrajne desnice v SLS decembra 1941, da bo denuncirala OF okupatorju, na drugi pa 'levi' obrat v narodnoosvobodilnem gibanju in seznanitev tega z razmerami v Srbiji, kjer je Draža Mihailović nastopil skupaj z nemškim okupatorjem proti partizanom. Levičarski kaznovalni politiki so nasprotovali v OF zlasti nepartijci, ki so videli v tem nevarnost nadaljnjega sodelovanja z okupatorjem in izdaj ter maščevanj⁶⁴ in pa zametkov državljanske vojne.⁶⁵

* * *

Razredni radikalizem, 'levičarjenje' in 'sektaštvo', kot izraz razredne etape je slovensko narodnoosvobodilno gibanje začelo politično zapuščati poleti 1942, še pred koncem osvobojenega ozemlja, ki so ga postopoma osvajali Italijani v ofenzivi.⁶⁶ Narodnoosvobodilno gibanje se je poslej poskušalo izogibati pojavom, ki bi imeli zunanji značaj revolucije. Vendar pa je predvsem nastopanje v imenu revolucije in sektašenje ter vojvodstvo, kar je oboje bilo značilno za partijce, imelo za posledico trenja znotraj OF. Ta so se pojavljala zlasti na terenu med aktivisti KPS in krščanskosocialistične skupine, pa tudi v partizanskih enotah. Na eni strani je bila tako skrhana enotnost v OF, na drugi strani pa je za narodnoosvobodilno gibanje in OF v celoti nastopila nova okoliščina. Njeni nasprotniki so se začeli s pomočjo italijanskega okupatorja vojaško organizirati kot prostovoljna protikomunistična milica, torej kot protirevolucionarne enote. Kot take so jih tudi razumeli in jih začeli zato označevati z imenom bela garda po zgledu protirevolucijskih vojaških enot v Rusiji.

Revolucija, ki se je dogajala, je dobila svoje nasprotje z odkrito vojaško organizirano protirevolucijo, ki jo je italijanski okupator uspešno uporabljal proti narodnoosvobodilnemu gibanju. To je sicer vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja obsodilo, a hkrati sprejelo boj proti kolaborantskim enotam kot "temeljni zakon osvobodilnega boja, kakor je njegov temeljni zakon neusmiljeno uničevanje okupa-

⁶² Ferenc, Ljudska oblast, I, str. 359.

⁶³ Slovenec, 26. 4. 1942.

⁶⁴ Lojze Ude: Moje mnenje o položaju; Članki in pisma 1941-1944. Ljubljana 1994, str. 24-25; pismo poslano IOOF konec aprila 1942.

⁶⁵ Ob usmrčitvi dr. Marka Natlačna oktobra 1942 je zapisal dr. Makso Šnuderl v svoj dnevnik: "Dr. Černej in Prennerjeva sta odločno zoper taktiko OF, češ da tako ni bilo mišljeno, a komunisti so vse nase potegnili. Le osvoboditev je bila edina naloga OF, potem pa naj bi osvobojeno ljudstvo z glasovanjem odločilo. Zdaj smo skoro v državljanski vojni." Dnevnik 1941-1945. 1, V okupirani Ljubljani, str. 361.

⁶⁶ O italijanski ofenzivi Ferenc, Ljudska oblast, I, str. 387-538.

torjev",⁶⁷ torej je postal boj proti sodelavcem okupatorja, ki so iz političnih nasprotnikov NOG in OF postali njegovi vojaški in politični nasprotniki, sredstvo revolucije.

V to dejavnost je mogoče šteti tudi 'justifikacijo' nekdanjega bana Dravske banovine dr. Marka Natlačna, ki ga je usmrtil pripadnik Varnostno obveščevalne službe 13. oktobra 1942 v njegovem domu. To je bil izraz revolucije in njenega sodstva. To je bila zadnja v nizu 'justifikacij', ki jih je nad sodelavci okupatorja izvedlo narodnoosvobodilno gibanje v letu 1942, a prav ta je bila najbolj bistven izraz izvajanja revolucije. Usmrčen je bil namreč najvišji predstavnik nekdanje politične oblasti, ki je poleg tega, da je bil spoznan za vodjo in organizatorja politične organizacije 'bele garde', tudi označen za glavnega eksponenta londonske vlade, s katero je imel stike. To je bil za revolucionarno oblast večji 'greh', saj je to pomenilo, da je bil predstavnik jugoslovanske kraljeve oblasti v Sloveniji, oblasti, ko jo je želela komunistična partija oziroma narodnoosvobodilno gibanje zamenjati oziroma jo je zamenjalo septembra 1941 z ustanovitvijo SNOO. Z njegovo smrtjo je bil dejansko in tudi simbolično odstranjen najvišji predstavnik prejšnje jugoslovanske oblasti v Sloveniji. Prav v tem dejstvu je revolucionarsko bistvo njegove 'justifikacije'.

Kardelj je Natlačenovo usmrtitev kljub negativnim reakcijam, ki so jih med privrženci OF vzbudile okupatorjeve represalije - nasproti Natlačenove hiše so ustrelili 24 talcev - ocenil za preobrat, ko je začela iniciativa postopno prehajati ponovno v roke narodnoosvobodilnega gibanja. Po njegovem mnenju je bil zadan "vsej slovenski reakciji" težak udarec,⁶⁸ politične posledice pa so se kazale v paniki pri okupatorjih in kolaborantih, na drugi strani pa v ponovnem močnejšem prilivu k OF, predvsem s strani meščanskih krogov. Kardelj je tako poročal, da je dan po Natlačenovi smrti nakazal ljubljanski industrijalec Osvobodilni fronti 150.000 lir posojila in da je obljubil cel milijon, pri čemer je zapisal: "Še nismo mogli ugotoviti ali iz veselja ali iz strahu."⁶⁹ Po Kardeljevi oceni je po Natlačenovi smrti "slovenska buržoazija izgubila svojo vero v zmago b.[ele] g.[arde] in se poskuša sedaj nekako 'pomiriti' z OF." Na eni strani naj bi bil za tako usmeritev vzrok Natlačnova nasilna smrt, na drugi strani pa priznanje OF kot edine zakonite oblasti na Slovenskem, kar je izrekel Vseslovanski odbor v Moskvi - proglas je objavil Slovenski poročevalec 4. novembra; to je Kardelj raztolmačil kot enakovredno priznanju sovjetske vlade. Kot argument, da se poskušajo meščanski krogi v Ljubljani, ki so bili po njegovem najbolj nagnjeni h kolebanju, približati OF, je videl v predlogu, ki so ga ti dali OF, da bi sestavili nekakšen gospodarski svet, prek katerega bi imeli pravico soodločanja in nadzora. Kardelj je iz tega sklepal, da je prišlo do spremembe razpoloženja srednjih slojev,⁷⁰ ki so najbrž želeli imeti možnost sodelovanja predvsem pri gospodarsko-socialnem programu narodnoosvobodilnega boja in udejanjanju le tega. S takšnim organom naj bi torej meščanstvo, ki je sicer podpiralo boj proti okupatorju, a je imelo zadržke do socialnih ciljev, ki so jih pričakovali glede na vodilno vlogo komunistov v OF, izvajalo 'kontrolno' nad revolucijo. Formalno gospodarski svet ni bil nikdar uveden,

⁶⁷ Delo; ponatis, str. 154, junij 1942, št. 3, *Za pravično osvobodilno sodstvo*.

⁶⁸ Jesen 1942; Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 207, str. 566-567 (dalje Jesen 1942, 207), poročilo E. Kardelja Titu o položaju v Sloveniji 14. 12. 1942.

⁶⁹ Jesen 1942, 207, str. 563-564.

⁷⁰ Jesen 1942, 37, str. 123, poročilo E. Kardelja B. Kidriču 28. 10. 1942.

so pa kasneje, v letu 1944, strokovnjaki iz meščanskih vrst pripravili vrsto predlogov za ustroj povojnega gospodarstva.⁷¹

Poleg obrata na 'sredini', ki ga je opazil Kardelja, se je tudi OF začela obračati k 'sredini', da bi razširili OF s pritegnitvijo političnih skupin, ki se dotedaj niso vključile v sodelovanje z okupatorjem, a so bile tudi do OF zadržane. V začetku novembra 1942 se je zato po več kot enem letu sestal Vrhovni plenum oziroma SNOO in potrdil delo IOOF med zasedanjema ter obsodil bratomorno vojno. Na njem so sodelovali tudi predstavniki skupin, ki so politično izvirale iz meščanskih strank (t.i. Stara SLS, predstavljal jo je dr. Anton Breclj, t.i. ministrska skupina, predstavljal jo je nekdanji ban Dravske banovine Dušan Serbec), kar je imel IOOF za "živ demanti (...) trditev, da je OF zgolj komunistična tvorba."⁷² Na zasedanju je predstavnik t.i. štajerskih beguncev dr. Makso Šnuderl, sam je politično izhajal iz liberalnega tabora, predlagal, da naj se z 'justifikacijami' preneha, s čimer so se drugi strinjali.⁷³ S tem se je končalo obdobje 'revolucionarnega kaznovanja', predvsem pa je s tem sestankom Vrhovnega plenuma OF ta vrhovni organ OF odobril dotedanje izvajanje družbenih sprememb - vsebino, stopnjo in načine revolucije.

Na drugi strani pa je bilo tedaj za revolucijo pomembno tudi organizacijsko politično strnjevanje nosilca socialistične revolucije na Slovenskem - delavskega razreda. Ustanovljena je bila organizacija Delavske enotnosti, s katero je bil organizacijsko združeno delavstvo različnih svetovnonazorskih skupin, komunistične, krščansko socialistične in tudi socialnodemokratske. Priprava na ustanovitev tovrstne organizacije, ki naj bi zbrala okoli KPS "vse delovne mase", pa se je začela že poleti 1942, v času največjega revolucionarnega zagona v narodnoosvobodilnem boju.⁷⁴ Z ustanovitvijo organizacije Delavska enotnost je bila okrepljena socialna komponenta v narodnoosvobodilnem gibanju, partija pa je zavarovala svojo vodilno vlogo v OF tudi na tem zanjo pglavitnem področju. S tem je bila dosežena prva stopnja v organizacijskem poenotenju sicer programsko enotne Osvobodilne fronte okoli KPS. Delavstvo je bilo namreč po mnenju v partiji, pa tudi pri krščanskih socialistih - teze o položaju, vlogi in nalogah delavskega razreda Slovenije v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju, sprejete na konferenci Delavske enotnosti, je namreč sestavil krščanski socialist Tone Fajfar - dajalo odločilni delež v narodnoosvobodilnem boju, kar mu je dajalo pravico, "da odločilno posega tudi v ureditev slovenskega političnega in socialnega življenja po osvoboditvi." Na ta način se je delavstvo razglasilo za vodilno silo v OF. Predstavljen je bil tudi skupen politični cilj delavstva, poleg narodne osvoboditve in združitve ter pravice do samoodločbe, tudi taka "ureditev nove Slovenije, kakor jo bodo zahtevale koristi slovenskega delovnega ljudstva." Za "politično izdajalsko reakcijo" so 'teze' ugotavljale, da ima korenine v "socialni reakciji" in da je njen glavni namen boj zoper socialno napredne sile v slovenskem narodu; 'bela garda' je bila označena "za zapreko, ki hoče zajeziti val skupne volje slovenskega delovnega

⁷¹ Glej Z. Čepič: Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOŠ. Prispevki za novejšo zgodovino, 1986, št. 1-2, str. 113-150; isti: Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju, Ljubljana 1998, Viri 12.

⁷² Jesen 1942, 104, str. 283, Komunique IOOF o 5. zasedanju VPOF.

⁷³ M. Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. 1, V okupirani Ljubljani, str. 370.

⁷⁴ O ustanovitvi organizacije Delavska enotnost, pobudah in pripravah zanjo Bojan Godeša: Krščanski socialisti in ustanovitev enotnih sindikatov. Prispevki za novejšo zgodovino, 1998, št. 1-2.

ljudstva po njegovi srečni bodočnosti."⁷⁵ Boj proti 'beli gardi' je bil torej spoznan kot nujen v celotnem boju za socialno preobrazbo oziroma za njegovo sredstvo.

Delavska enotnost je bila sredstvo za vzpostavitev akcijske enotnosti delavskega gibanja - "enoten delavski razred je največja garancija čvrstine OF", je pojasnil razloge ustanovitve Delavske enotnosti Kardelj⁷⁶ - hkrati pa je pomenila strnitev vseh delavskih političnih skupin okrog KPS, kar je predstavljal prvi korak k formaliziranju vodilne vloge KPS v OF. Z njo je bil vzpostavljen prvi korak v urejanju notranjih odnosov med skupinami v OF, ki so se pokazali za skrhane že v času osvobojenega ozemlja. Zlasti je to veljalo za odnose med komunisti in krščanskimi socialisti, v katerih so v komunističnem vodstvu videli potencialne konkurente in nasprotnike in tisto skupino, prek katere bi se lahko razbila enotnost OF, čeprav so jim krščanski socialisti zagotavljali, da "bodo šli skupaj tudi v sovjetsko revolucijo, da sprejemajo diktaturo proletariata",⁷⁷ in da so "programatično za sovjetski režim."⁷⁸ Še bolj pomembno pa je bilo, da niso pri njih spoznali "zahodnih" tendenc, ki so bile zaradi zunanjepolitičnih odnosov in odnosov v protihitlerjevski koaliciji za Partijo odločilen 'greh'. Tudi za Sokole je veljalo v vodstvu KPS prepričanje "da gredo z nami celo v *poslednjo* (v originalu pisano razprto - op. Z. Č.) etapo" in da predstavljajo socialno "tiste plebejske malomeščanske množice, ki se lahko v *sedanjih* (v originalu pisano razprto - op. Z. Č.) splošnih pogojih kapitalističnega razvoja uporabijo kot rezerva proletariata."⁷⁹

Poleg organiziranja delavstva v posebni organizaciji, pa se je tedaj IOOF odločil pripraviti tudi kmečki program narodnoosvobodilnega gibanja, da bi pritegnili kmeta "kot ustvarjalca bodočega slovenskega življenja."⁸⁰ To je bilo za narodnoosvobodilno gibanje pomembno zlasti zaradi dejstva, ker se je vojna dogajala na izrazito kmečkih območjih. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je namreč zavedalo, da "samo narodnostni poudarek našega osvobodilnega boja kmetijskega življa ne bo pritegnil in ogrel", zato so sklenili organizirati kmečko konferenco, ki naj bi zajela veliko kmetov, na kateri bi ti pripravili kmečki program OF.⁸¹ Namen tega je bil "dati narodno osvobodilnemu gibanju konkretno vsebino",⁸² pri čemer je IOOF posebej opozoril, da ne smejo pri pripravah konferenc sektašiti "s kakimi socialističnimi kmečkimi programi", ker "gre za realizacijo kmečkih zahtev iz narodnoosvobodilne etape."⁸³ Na konferencah po okrožjih so se te pokazale kot razlastitev veleposestnikov, razdelitev in obdelava razlašene zemlje, ureditev pravnih zadev (užitkov, dolgov), torej za agrarno reformo in druge ekonomske in socialne ukrepe, ki so kmete zanimali.

Kmečka konferenca in kmečki program OF, ki pa naj ne bi imel poudarjenih revolucionarnih zahtev, marveč le tiste, ki bi jih sicer morala urediti že prejšnja, predvojna oblast, naj bi bila tudi eden od ukrepov za okrepitev enotnosti narodnoosvobodilnega gibanja in IOOF. Samo dogajanje na 'terenu', kjer so po sprejemu

⁷⁵ Jesen 1942, 94, str. 264; Teze resolucije s konference DE.

⁷⁶ Jesen 1942, 202, str. 516, pismo E. Kardelja Z. Poliču 4. 12. 1942.

⁷⁷ Jesen 1942, 207, str. 551, poročilo E. Kardelja Titu o položaju v Sloveniji 14. 12. 1942.

⁷⁸ Jesen 1942, 208, str. 588, poročilo B. Kidriča CK KPJ o OF slovenskega naroda 14. 12. 1942.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ DLR, knjiga V. Ljubljana 1978, dok. 123, str. 355 (dalje DLR V/123, okrožnica IOOF o odgoditvi kmečke konference 1. 2. 1943).

⁸¹ DLR IV/84, str. 62-63, okrožnica IOOF o organizaciji kmečke konference 21. 11. 1942.

⁸² DLR V/123, str. 355, okrožnica IOOF o odgoditvi kmečke konference 1. 2. 1943.

⁸³ DLR IV/84, str. 62-63, okrožnica IOOF o organizaciji kmečke konference 21. 11. 1942.

okrožnice o organiziranju kmečke konference oziroma konferenc po okrožjih, aktivisti in funkcionarji OF posvetili precej dela kmečkemu vprašanju, je IOOF prepričalo, da konference ni treba izvesti. V začetku februarja 1943 je IOOF 'odgodil' konferenco na kasnejši čas. Ker so se očitno uredile tudi razmere v v 'vrhu' OF, kljub mnenju partijskega vodstva, da se poskušajo krščanski socialisti zasidrati med kmeti, ni bilo več potrebe po takšnem velikem zborovanju kmetov, pa tudi organizirati ga ni bilo več mogoče zaradi vojaških in političnih razmer. Kmečke konference niso nikoli več niti poskušali organizirati.

Glede na takšne ocene t.i. zaveznikov v OF in njihovo pripravljenost slediti Partiji v spreminjanju družbe ne glede na različna svetovnonazorska izhodišča - krščanski socialisti so zastopali "potrebo po socializaciji, po družbeni preosnovi"⁸⁴ - pa so bile konec leta 1942 in v začetku 1943 v vodstvu OF prisotne težave organizacijske narave. Te pa so v resnici bile vsebinske oziroma politične. Kazale so se zlasti v odnosu med aktivisti KPS in krščanskimi socialisti na terenu. To je bil razlog, da je vodstvo KPS želelo doseči tudi popolno organizacijsko enotnost OF pod partiji prizanim primatom. To so dosegli s podpisom t.i. Dolomitske izjave treh ustanovnih skupin OF - KPS, krščanskih socialistov kot predstavnikov katoličanov v OF in Sokolov, predstavnikov liberalnega političnega tabora. Zadnji dve sta po večdnevnih pogovorih tudi formalno priznali KPS vodstveno funkcijo v OF "glede na njen program, organizacijsko strukturo, strategijo in taktiko" in se zavezali, da se ne bosta posebej politično organizirali. S tem je bilo konec pluralne dobe v OF glede organizacije, medtem ko je bila OF programsko glede končnega cilja narodnoosvobodilnega boja enotna že od svojega začetka. V Izjavi je bilo glede tega vseeno zapisano, da so nacionalna, politična in socialna stremjenja krščanskih socialistov in Sokolov istovetna s stremljenji KPS, pa tudi, da je "za slovensko nacionalno bodočnost pravilna samo pot, ki jo je že prehodil veliki ruski narod",⁸⁵ torej uvedba socialističnega političnega in gospodarskega sistema, kar pa najbrž ni bilo mišljeno tudi glede načinov njegovega uvajanja. S tem so v resnici napovedali končni cilj revolucije in preseglji le narodnoosvobodilni namen boja proti okupatorju, česar so se v vodstvu partije očitno zavedali. V tolmačenju izjave so pojasnili, da nekatere točke sporazuma nujno segajo prek sedanje narodnoosvobodilne etape, "čeprav gre samo za ureditev odnošajev v tej etapi in za čim ugodnejšo enotno borbo v tej etapi."⁸⁶

Koliko so na to organizacijsko unificiranje OF vplivali politični in vojaški dogodki na svetovnih bojiščih, ni mogoče zagotovo trditi. Na konec pluralne dobe OF je imela vpliv zmaga Rdeče armade pri Stalingradu, podobno kot so imeli vojaški dogodki na ruskem bojišču konec leta 1941 vpliv na 'levi' obrat v narodnoosvobodilnem gibanju. Februarja 1943, ko so potekali pogovori med vodstvi skupin v OF, je bilo stališče v partijskem vodstvu, da "se bliža konec" in da "gre razvoj silno naglo naprej, da pričenjajo razredni momenti igrati vse odkritejšo vlogo".⁸⁷ Kardelj je ocenil da je "borba [je] prešla v fazo, ko je treba vodstvo

⁸⁴ DLR V/42, str. 111, okrožnica št. 6 aktivistom krščanske skupine v OF, 11. 1. 1943.

⁸⁵ DLR, knjiga VI. Ljubljana 1981, dok. 3, str. 15 (dalje DLR VI/3, str. 15).

⁸⁶ DLR VI/4, str. 19.

⁸⁷ DLR V/163, str. 457-461, pismo B. Kidriča o sporazumu s krščanskimi socialisti poslano članici poverjeništvu CK KPS Miri Tomšič v Ljubljano 17. 2. 1943; domala enako pismo je poslal Kidrič tudi pokrajinskemu komiteju KPS na Primorsko 21. 2. 1943 (DLR V/185, str. 515-520).

partije krepko utrditi."⁸⁸

Ker so menili, da osvobodilni boj "stopa v svoje odločilno razdobje" so reorganizirali tudi varnostnoobveščevalno službo na terenu in v partizanski vojski, ker je "varnostno obveščevalni sektor naše borbe postal eden njenih najvažnejših področij." Centralna komisija VOS je bila za svoje delo odgovorna neposredno CK KPS in CK KPJ, oziroma je bil celoten aparat VOS podrejen neposredno kontroli partije. Organi VOS so bili dolžni obveščati odgovorne partijske komiteje o vsem, kar je imelo kakršnokoli vrednost za delo KP na njihovem terenu.⁸⁹ Poleg prvenstvene obveščevalne naloge, zbiranja podatkov o sovražniku, je bila politično pomembna naloga zbiranje podatkov "o stanju in razporejenosti množic", da so si v partiji ustvarjali sliko "o odnosu množic do nas".⁹⁰

V pričakovanju preobrata na vojaškem področju in konca vojne, na kar so partijsko vodstvo pa tudi druge v vodstvu OF prepričevali zavezniški uspehi na vzhodni fronti pa tudi v severni Afriki, je bil predstavljen tudi odnos Partije do krščansko socialistične skupine. Glede na to, da je "ves pojav [je] treba razmotrivati skozi prizmo bližajočega se konca (vojne - op. Z. Č.)", je bilo mnenje, da bo "vse več [bo] namreč danes poskusov opehariti delovno ljudstvo in njegovo avantgardo za sadove ogromnih žrtev v narodnoosvobodilni borbi", zato je partijsko vodstvo menilo, da mora nastopiti z vso oostrostjo. Kot 'greh' krščanskih socialistov so v partijskem vodstvu navajali delovanje krščanskosocialističnih aktivistov na terenu. "Izredno so popuščali oportunističnim tendencam med civilnim prebivalstvom in skušali tudi na ta način pridobiti med kmečkim ljudstvom separatne simpatije za sebe", je bila partijska ocena.⁹¹ Do razhajanj med aktivisti partije in krščanskih socialistov na terenu je namreč prihajalo ob značilnih vprašanih delovanja revolucionarnih oblasti kot so bila koga likvidirati, komu je treba zapleniti premoženje.⁹² Še bolj pa je, kot je videti, partijsko vodstvo zamerilo krščanskim socialistom, da so zatrjevali "da partija ne zna voditi pravilne politike v odnosu do kmeta, da se je OF preveč naslanjala na proletariat". V tem so videli poskus krščanskih socialistov, da si ustvari razredno bazo za lastno politično stranko.⁹³

Dolomitska izjava je bila zaradi pričakovanega skorajšnjega konca vojne tudi sredstvo revolucije oziroma način prestopa v razredno etapo revolucije. Vendar se ta v začetku leta 1943 ni pokazala tako kot leto pred tem. Dolomitska izjava je sicer izraz partijskega sektaškega odnosa do obeh ustanovnih skupin v OF, vendar je bilo to sektašenje oziroma partijski ekskluzivizem na organizacijski in svetovno-nazorski ravni v okviru OF in njenega vodstva, ne pa na socialni, razredni. Partija in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sploh je spremenilo taktiko, ker so se spremenile tudi razmere, tako politične kot vojaške. Nasprotniki OF in narodnoosvobodilnega gibanja so se s pomočjo okupatorja vojaško organizirali na protirevolucionarni osnovi. Hkrati pa je bila revolucija v Sloveniji dejansko že izvedena: vzpostavljena je bila nova oblast, ki se je dejansko pokazala že tudi na področju spreminjanja lastninskih, torej ekonomskih odnosov, z organizacijo

⁸⁸ DLR V/190, str. 532, pismo E. Kardelja L. Šentjuru v Ljubljano 23. 1. 1943.

⁸⁹ DLR V/139, str. 390-394, okrožnica CK KPS 10. 2. 1943.

⁹⁰ DLR V/166, str. 465-472, Navodila CK VOS za izgraditev VOS na terenu 17. 2. 1943.

⁹¹ Prav tam, str. 458.

⁹² Jesen 1942, 207, str. 544, poročilo E. Kardelja Titu o položaju v Sloveniji 14. 12. 1942.

⁹³ DLR V/163, str. 458.

Delavske enotnosti je bila poenotena organiziranost delavskega razreda, z Dolomitsko izjavo pa organizacijska enotnost politične organizacije slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Ustvarjen je bil položaj, da je Edvard Kardelj leto dni kasneje lahko ocenil stopnjo v revoluciji, ko ni bil več "nujen revolucionarni prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot."⁹⁴

Kljub nenehno prisotni misli na t.i. končno fazo revolucije v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, pa do te v oblikah, kakršne so se kazale v času 'levega' obrata, v času vojne ni več prihajalo. Ob koncu vojne je zato moral Tito revolucionarno 'zagretim' komunistom pojasniti, da je bila druga faza že izvedena v osvobodilni vojni.⁹⁵ V resnici pa je nova oblast začela po koncu vojne svojo moč kazati v "omejevanju kapitalističnih elementov" in v "ofenzivi na kapitalistične pozicije",⁹⁶ torej v spreminjanju lastninskih odnosov z razlaščenjem, kar je mogoče razumeti kot revolucijo na področju spreminjanja ekonomskih odnosov in ekonomskega sistema. Takrat se je udejanilo napotilo iz Komunističnega manifesta o tem, da oblast proletariata iztrga buržoaziji iz rok njeno ekonomsko moč.

Zdenko Čepič

STAGES OF THE REVOLUTION DURING THE PLURALIST PERIOD IN THE LIBERATION FRONT OF SLOVENIAN NATION

S u m m a r y

In Yugoslavia and Slovenia, the Revolution - Socialist in its objectives and Communist in its leaders - was carried out in the context of a national liberation struggle, during the World War II, and through the change in property ownership, immediately after it. The objective of the Revolution, that developed during the armed struggle in the National War of Liberation, was to expel the occupiers as well as change the political system. This was realised when the Communists seized the political power and introduced a new political system at the end of the war.

The change of the political regime in Yugoslavia, i.e. revolution, was on the agenda as early as April 1941, at the First Plenary of the Central Committee of the Yugoslav Communist Party (CCYCP), which had been summoned following the occupation and parcelling out of the Yugoslav state. War was declared against the Yugoslav government, which had fled in exile to Great Britain, and, especially, against any collaborationists with the occupying regime. These were subsequently condemned by an article from the programme of the Liberation Front of Slovenian Nation (LF), issued in June 1941, which also declared war against the "treacherous aristocracy", designating the pre-war politicians who expressed loyalty and gratitude to the Italian occupiers for annexing Slovenian territory to the Kingdom of Italy in May 1941.

The first step in the revolutionary transformation of the political regime in Slovenia was made on September 16, 1941, when the Supreme Plenary of the Liberation Front set up the Slovenian People's Liberation Committee (SPLC) as the supreme national governing body. The SPLC proclaimed itself as the only legitimate representative of the Slovenian people on their territory, thereby "seizing power" in a revolutionary manner. This power was, to a great extent, exercised in practice, with people observing the instructions of the Liberation Front, especially in Ljubljana. A "state within a state" situation developed.

The execution of a revolution was agreed within the LF in Autumn 1941, at the time of the "seizure" of power by the SPLC. In September 1941, the programme of the Slovenian National Liberation Movement (SNLM) was discussed by the two factions within the LF, the Communists and the Christian Socialists, who, regardless of their ideological differences, both supported the idea of

⁹⁴ *Strategija in taktika osvobodilne borbe*; predavanje E. Kardelja na partijski šoli CK KPS februarja 1944. Glej objavo v Vida Deželak-Barič: *Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1-2, str. 148. Kardelj je to pojasnil: "Položaj je približno enak, kakor je bil v Sovjetski zvezi februarja 1917, ko je tudi Lenin dopuščal možnost reformističnega preraščanja v proletarsko revolucijo."

⁹⁵ Osnivački kongres KP Srbije, 8. - 12. maja 1945. Beograd 1972, str. 212.

⁹⁶ Peti kongres KPJ. Ljubljana 1948, str. 342, 397.

changing the social order. For Christian Socialists, the social transformation in Slovenia and action against the Capitalist system was ethically justified.

The character and the degree of the revolution by the end of 1941 can be described as democratic with elements of class struggle. The so-called second stage of the revolution, with an emphasis on the class struggle, began in mid-December 1941, when the CCYCP proposed an escalation of the class struggle. If, in its first stage, the revolution could have been intended as all-national, middle-class and democratic, the social and class objectives were to have prevailed in the second. In a letter to the Central Committee of the Slovenian Communist Party at the beginning of 1942, the Slovenian Communists were advised that this new stage should be seen as an attempt to strengthen the unity of the liberation struggle against the occupier rather than a sharp turn in the party policy.

The "shift towards left" and the revolutionary stages in Slovenia are explained in the article *State Within A State (Država v državi)* by Boris Kidrič, in which he states that, despite the terrorism of occupiers, the Liberation Front succeeded in exercising its power, in that the people obeyed its orders and sabotaged those of the occupier, had an armed force, their own judicial system and collected national taxes. On the basis of such a situation he concluded that the national revolution had reached a stage which would be followed by the class revolution. Kidrič envisaged that the first stage, that of the national revolution, would do away with the economic domination of foreigners, which was mainly manifested in land ownership. His idea that a national revolution would "erase the last trace of the foreigner's yoke" took expression in two Executive Committee of the LF decree in March 1942. Of a particular importance was the second one, on dispossession of foreign landlords in compensation for the damage caused by the occupiers, by means of which all foreign landlords, citizens of occupying states, were dispossessed. However, his main objective was to solve the issues of national liberation rather than those related to the class struggle. The dispossession of foreign landlords was, in fact, the fulfilment of the demands of a democratic revolution. His intention was to widen the national liberation movement by mobilising the rural population, given that, by Spring 1942, the war in Slovenia reached rural areas.

Revolutionary activities on the territory liberated by the partisans in Spring 1942 (in almost 2/3 of the Ljubljana Province, in Dolenjska and Notranjska) were obvious. At that time the SNLM entered the second revolutionary stage. The agrarian revolution began as an agrarian reform, which was a socio-economic measure typical of national revolutions. Among the "external manifestations" of this second revolutionary stage were phenomena, such as party sectarianism, whereby individual partisan commanders introduced revolutionary dictatorship on the liberated territory, terrorising civilians and carrying out illegal death sentences. Another feature, which can be considered as sectarian, was the introduction of the star with hammer and sickle on the caps of the partisans. For Edvard Kardelj, the Communist sectarianism was a painful phenomenon which brought about an unequal treatment of other groups in the LF and would have negative consequences for the movement. After Summer 1942, the movement gradually abandoned the policy of class radicalism.

The revolutionary activities provoked an organised military counter-revolution, which Italian occupational forces used against the SNLM with considerable success. In Autumn 1942, because of an open military confrontation between the SNLM and its domestic adversaries who collaborated with the occupier, the LF leadership began to seek new political and class liaisons. They turned towards the political "centre" which had also sought contacts with them. In the beginning of November 1942, after more than a year, the Supreme Plenary of the LF was convened in order to expand the LF by attracting the political groups who had not collaborated with the occupiers but had reservations about the LF. It also endorsed the work of the SPLC and condemned the fratricidal war. Representatives of the groups from bourgeois parties were also present at the meeting. Another prerequisite for a successful execution of the revolution in Slovenia was a politically well organised working class, which would be able to carry out the socialist revolution. The Workers' Unity (Delavska enotnost) was formed, which was expected to bring together workers of different political convictions: Communists, Christian Socialists and Social Democrats.

At the end of 1942, and the beginning of 1943, organisational difficulties occurred in the LF leadership, despite of the disposition of all its groups to follow the Communist Party's method of social transformation. These difficulties, which also proved doctrinal and political, became most felt in the field, in the relationship between the CPS activists and the Christian Socialists. This was the main motive behind the attempts of the CPS leadership to unify of the LF under the primacy of the Party. This was achieved at the end of February 1943 with the signing of the Dolomiti Declaration (Dolomitska izjava) by the three groups that had founded the LF - CPS, Christian Socialists and the Sokols (liberal nationalist in the LF). After a long discussion, the latter two groups formally recognized the CPS as the leading party in the LF and undertook not to organise any political activities outside of

it. This marked the end of the pluralist period in the LF with regards to organisation, however, all its parties had been unanimous from the beginning with regards to the final objective of the national-liberation war. Given that the end of the war was imminent, the Dolomiti Declaration was expected to be instrumental in entering the class stage of the revolution. However, this did not happen at the beginning of 1943 as it did a year before. The LF leadership persistently - and vainly - hoped that the final stage of the revolution would arrive before the end of the war, as it had been heralded at the time of the "left shift" in 1942.